

44. Матушевський Ф. Борис Дмитрович Грінченко / Федір Матушевський // Рада. Газета політична, економічна і літературна. – 1910. – № 94.
45. Науменко В. Лист до Бориса Грінченка. 28 березня 1901 р. / Володимир Науменко // ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 38824. – Арк. 1.
46. Петров С. Книжкова справа у Києві / Сергій Петров. – К.: ЕксОб, 2002. – 344 с.
47. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка / Микола Плевако. – Харків: Вид-во ім. Б. Грінченка, 1911. – 81 с.
48. Рада. Газета політична, економічна і літературна. – 1910. – № 65.
49. Рада. Газета політична, економічна і літературна. – 1910. – № 205.
50. Рахунок типографії Першої київської артілі друкарської справи. 11 березня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 31937.
51. Рахунок типографії Першої київської артілі друкарської справи. 4 серпня 1910 р. // ІР НБУВ. – Ф. III. – Спр. 31938.
52. Старовойтенко І. Євген Чикаленко і Василь Доманицький у короткому епістолярному діалозі (1908–1910) / Інна Старовойтенко // Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 3–16.
53. Чикаленко Є. Стебницький П. Листування. 1901–1922 роки / Євген Чикаленко, Петро Стебницький; [упоряд. Н. Миронець та ін.; наук. ред. І. Гирич]. – К.: Темпора, 2008. – 628 с.

Аннотація

Дмитрий Есипенко. В поисках авторского текста: к истории издания повестей Бориса Гринченко «Темной ночью» и «Под тихими вербами» 1910 года.

В статье рассматриваются подробности подготовки издания повестей «Темной ночью» и «Под тихими вербами» ко второму изданию 1909-1910-го годов. Выясняется, какие тексты являются авторскими.

Ключевые слова: С. Ефремов, история издания, последнее прижизненное издание.

Summary

Dmytro Yesypenko. In search of an author's text: toward the editorial history Borys Hrinchenko's „At dark night” and „Under quiet willows” (1910).

The circumstances of preparation for second edition (1909–1910) of Borys Hrinchenko's „Among dark night” and „Under quiet willows” are investigated. It was found out, what texts within works were precisely authorial.

Key words: S. Efremov, editorial history, last lifetime edition.

УДК 821

Тетяна ДЕРЕВ'ЯНКО

аспірантка,

Донецький національний університет

ПАРАДИГМА АВТОР-ГЕРОЙ У ПОВІСТІ В. ГАЙДАРІВСЬКОГО „СПОКУТА”

У статті простежується зв'язок автора і героя, з'ясовується авторська позиція у повісті. Особлива увага приділяється функціям автора-творця у повісті В. Гайдарівського „Спокута”.

Ключові слова: автор, герой, біографічний автор, „образ автора”, „автор-творець”, „автор-оповідач”, „голос автора”, „автор-функція”.

Остання повість В. Гайдарівського (справжнє прізвище Гайворонський) „Спокута” була видана зусиллями його дружини Софії Пилипенко в Філадельфії майже через 20 років після смерті автора. Символічною є дата публікації повісті – 1991 рік – рік проголошення незалежності Батьківщини письменника, який усе своє життя плекав мрію бачити Україну вільною. Робота над повістю тривала впродовж 1964-1972 років, а відразу після завершення твору письменник пішов із життя. У зв’язку з цим важливо акцентувати, що головний герой повісті висловлює заповітні думки автора.

Проблема автора лишається в полі зору вітчизняного літературознавства, незважаючи на проголошення його «смерті» зарубіжними вченими. Мета статті полягає у виявленні діалогу автора і героя у повісті „Спокута”, з’ясуванні, у процесі художнього діалогу між ними в тексті. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань:

- виявити реалізацію авторських думок у повісті „Спокута”;
- простежити форми вираження авторської свідомості в тексті.

Основна увага в роботі приділена тим дослідженням проблеми автора і персонажа, які в літературознавстві ХХ ст. вважаються найавторитетнішими (праці В.В. Виноградова, М.М. Бахтіна, Б.Й. Кормана). Вченими запропоновані різні поняття: „образ автора” (В.В. Виноградов), „автор-творець” (М.М. Бахтін), „автор-оповідач” (І.Б. Роднянська), „голос автора” (В.В. Кожин) та інші. За М.М. Бахтіном, автор – це творча енергія, що реалізується в художньому творі. Авторська позиція – це насамперед світогляд автора-творця – „носія акту художнього бачення й творчості в події буття...” [2, 174]. Для дослідника важливий нерозривний зв’язок героя й автора як учасників „естетичної події”: „герой, автор-глядач – ось основні живі моменти, учасники події твору, тільки вони одні можуть бути відповідальними, і тільки вони одні можуть надати йому подвійної єдності...” [2, 175]. Автор і герой – корелятивні моменти естетичного акту, здійсненого за ініціативою першого з них.

Термін „автор-творець” М.М. Бахтін співвідносить з естетичним поняттям „позазнаходжуваності” й пов’язаним із ним „надлишком бачення”. Автор, на думку дослідника, бачить і знає більше, ніж герой: „... Автор знає й бачить більше не тільки в тому напрямку, в якому дивиться й бачить герой, а в іншому, принципово самому героєві недоступному; зайняти таку позицію й повинен автор щодо героя” [2, 17]. Наприклад, дія у повісті „Спокута” відбувається спочатку в Кадіївці, куди молодий шахтар – головний герой повісті – Микола Солод

приїхав працювати. З позиції М.М. Бахтіна, реципієнти, споглядаючи за діями, висловлюваннями, міркуваннями Миколи, ще не знають, як буде розгортатися сюжетна лінія. Моментами раптовості естетичного акту сповнений кожний розділ твору: закоханість у відкатницю Нату, яка не лише кепкувала з молодого шахтаря, а й доносила на нього; заплутане особисте життя старости гуртожитку селища Підвер'бянка Пилипа Кваші, який допомагав коханій жінці виховувати її сина; донос головного інженера Юліяна Андрійовича Доценка на свого рідного сина тощо. Всі ці події автор передбачав, а герой твору був їх свідком або учасником. Останній не може нічого змінити, бо його дії повністю підвладні авторові. „Усе його буття залежить від безлічі випадків, а надій жодних” [5, 56].

М.М. Бахтін вважає, що художності твору надає „активний” автор, який вміє оцінити себе очима іншого. „Автор повинен перебувати на межі створюваного ним світу як активний творець його, тому що вторгнення його в цей світ руйнує його естетичну стійкість” [2, 176].

На думку Б.Й. Кормана, авторська позиція знаходить своє вираження в суб'єктній організації твору. Вчений характеризує зв'язок суб'єктів мовлення й автора таким чином: „Суб'єкт мови тим ближчий до автора, чим більшою мірою він розчинений у тексті й непомітний у ньому. За мірою того, як суб'єкт мови стає й об'єктом її, він віддаляється від автора” [7, 202]. Очевидно, що названий і стилістично виражений оповідач в епічному творі безпосередньо не є виразником авторської позиції. Герой повісті „Спокута” Василь Солод, син політичного в'язня, гостро переживає самотність, яка постає як вимушена, спричинена, з одного боку, суспільно-історичними обставинами (перший раз у житті побачив батька у десять років, а потім його знов арештували, перша кохана Ната виявилася співницею ГПУ), з іншого – ворожістю та байдужістю оточення. Окреслений мотив набуває чіткості й глибини завдяки прийому ретроспекції. Ольга Павлівна – дружина головного інженера – виявилась знайомою Миколиних батьків. У діалозі з нею герой розповідає історію поневірянй його родини: „Уже після суду, коли тата вивезли на північ, покинули ми з мамою Харків. Влаштував її в лісі біля Святогорського будинку відпочинку” [5, 40]. Напередодні підготовки до стахановського свята у селищі Підвер'бянка В. Гайдарівський знайомить читача з постаттю вибійника Олексія Стаханова, який у серпні 1935 року видав за зміну чотирнадцять з половиною норм і одразу ж „зробився знаменитістю на всю державу” [5, 57].

Автор не міг не згадати історію створення письменницької організації „Забой” та журналу „Літературний Донбас”. Біографічні

відомості про Г. Баглюка подаються від імені дідуся – шахтаря Безпалька Олекси Петровича: „Грицька я знаю давно, а з його батьком Микитою я приятелював. Шестеро дітей було в Микити, усі руді, як розквітлі соняшники, і усі прийняли від батька дві риси: працьовитість і любов до книжки” [5, 107].

Саме завдяки заглибленню в минуле дізнаємося, як Григорій Баглюк почав писати українською мовою. „Треба було Григорієві залишити шахтарське селище, щоб потім працювати в редакції артемівської газети, вчитися в московському інституті журналістики, відслужити в армії на Кавказі, витратити багато часу на спостереження, обміркування й розуміння баченого, щоб знову опинитися в Донбасі, але вже повістярем українським і редактором українського журналу” [5, 108].

У розмові з матір'ю Віра дізнається про своє походження:

– Нашими предками був славнозвісний український рід Филиповичив, що з нього походить Семен Палій. Чула про такого?

– Чула з поем Тараса Шевченка [5, 193].

Екскурси в минуле, завдяки яким письменник вмотивовує вчинки героя, його думки та прагнення, демонструють вміння В. Гайдарівського за допомогою кількох зорових деталей, що часто набувають символічного змісту, передати весь трагізм ситуації.

„Формально-суб'єктна організація тексту, – підкреслює Б.Й. Корман, – є співвіднесеністю різних частин тексту з носіями мови, зумовленими за формальною ознакою (ступінь виявленості в тексті). Змістовно-суб'єктна організація тексту є співвіднесеністю тексту з носіями мови, зумовленими не стільки за ступенем виявленості в тексті, скільки за світовідношенням та стилем, тобто змістовно” [7, 202]. Визначення взаємозв'язку формально-суб'єктної й змістовно-суб'єктної організацій художнього тексту є відправним моментом у вивченні проблеми автора.

На наш погляд, мало відзначити суб'єктивізацію, важливо систематизувати її форми і засоби. Б.А. Успенський виділив чотири основних композиційних плани вияву авторської позиції: оцінний, фразеологічний (мовний), просторово-тимчасовий і психологічний. В.В. Одинцов вважає, що невмотивованими виявляються і кількість планів, і принципи їх розмежування Б.А. Успенським. „Можна виділити й загальноестетичний рівень, план, аспект, і логічний, і змістовно-інформаційний, і багато інших, – вважає В.В. Одинцов, – і психологія, і простір, і оцінка виражаються в художньому творі „через мову, оцінка невіддільна від „психології”, „психологія” від мови тощо” [8, 190].

Відомий французький учений Мішель Фуко трактує поняття

„автор” як певний функціональний принцип. Для М. Фуко суб’єкт висловлювання не може ототожнюватися з автором, який є „порожнім місцем”. Автор не виражає себе у творі. В есе „Що таке автор?” М. Фуко підкреслював, що автор помер, він не творець, а функція.

У художньому творі розчиняється індивідуальність письменника. Але якщо немає автора, то хто ж розповідає? На це питання М. Фуко дає таку відповідь: автор – не джерело значень, а певна функціональна засада. Автор-функція – це своєрідний вимір дискурсу, в якому діють певні обмеження. Досліджуючи зв’язок дискурсів із поняттям влади, М. Фуко називає автора ідеологічною фігурою: „Автор дозволяє скоротити злякисне поширення значень у світі, він обережно ставиться не тільки до власних ресурсів і багатств, але й також до власних дискурсів та їх значень. Автор є, отже, і принципом ощадливості у поширенні значень” [12, 611].

Образ автора може виступати в різних формах, і вже сам вибір форми, сполучення форм художньої мови творять своєрідну літературно-художню єдність, несуть у собі величезну інформацію, виражають позицію автора. Так на сторінках твору „Спокута” велика увага приділена процесу деукраїнізації. Автор порушує проблему приховування мови, бо його героїня Віра висловлює таку думку: „Ми розмовляємо по-українському тільки вдома... Причин багато, а наслідок один...” [5, 37]. Устами Олекси Безпалька В. Гайдарівський висловлює жаль, що Г. Баглюк писав російською мовою: „Ти вирушаєш на боротьбу за побудову щасливого життя у всесвіті, але яке ти маєш право нехтувати тією нацією, що тебе породила?... Не дивись Грицю на Донбас як на російську провінцію, а дивись на нього як на серце України” [5, 107-108]. Ранні твори Баглюк писав російською, проте згодом почав писати українською.

Міцний мовностилістичний фундамент був закладений теорією „образу автора”, що розглядався як структурно-організаційний центр художнього твору. Характеризуючи єдність внутрішнього світу художнього твору, В.В. Виноградов виходив з аналізу його словесно-художньої побудови, його внутрішньо-стильових зв’язків, що відбилися у структурі образу автора („Саме у своєрідності мовної структури образу автора глибше та яскравіше за все виражається стилістична єдність складного композиційного художнього мовного цілого” [4, 181]).

„Образ автора”, на думку В.В. Виноградова, може виявлятися в глибинах композиційного цілого художнього твору, а в поєднанні автора й оповідача може спостерігатися в межах однієї композиційної структури динаміка. Оповідач дає можливість авторові ввести у твір нові теми та нових героїв, висловити думку в найзручнішій для себе

формі. Зокрема, епіграфом до повісті „Спокута” стали слова батька головного героя Степана Солода: „...Ми не змогли скористатися з обставин. І тому наш народ тепер спокутує” [5, 7]. Це висловлення стосувалося пореволюційних подій. Сам автор мусив переховуватися та поневірятися, його герой через декілька тижнів „сидів уже у в’язниці” [5, 121]. Отже, відчувається спільність у подіях із життя героя та автора, спільність у думках. Таке поєднання автор-оповідач дозволяє зображувати події з різних позицій та у різному висвітленні. „За художником завжди визнавалося широке право перевтілення і видозміни дійсності. У літературному маскарадї письменник може вільно, впродовж одного художнього твору, міняти стилістичні й образно-характеристичні маски. Для цього йому потрібно лише велике та різномірне мовне господарство” [4, 128].

Для А.Н. Соколова „образ автора” є визначальним „компонентом” літературного твору. Особистість, на думку вченого, надає стилю індивідуальної своєрідності, організує всю образну систему твору і втілює також її загальне художньо-стилістичне значення. А.Н. Соколов пояснює, що образ автора – це „вираження особистості художника в його творі...” [10, 156]. Але, як переконливо доводить М.М. Бахтін, „справжній автор не може стати образом, тому що він творець усякого образу, всього образного в творі... Автор-творець не може бути створений у тій сфері, в якій він сам є творцем” [3, 383]. В якій би формі не виявлялася авторська позиція в творі, автор-творець, що стоїть „за” текстом, є „всезнаючим” щодо створеного ним художнього світу й має дар непрямого говоріння. Згідно зі ступенем авторської присутності можна говорити про різний ступінь суб’єктивної оповіді. Нейтралізація суб’єктивної авторської присутності може служити розкриттю художнього задуму не гірше, ніж усеприсутність. У сувороб’єктивному змісті „образ автора” перебуває в творах автобіографічного плану, тому що лише там особистість автора є об’єктом і темою його творчого акту.

І.Б. Роднянська вважає, що, крім автора-творця, „стосовно до епічних жанрів можна говорити про образ автора-оповідача як про непряму форму присутності автора – творця „всередині” власного твору” [9, 13]. Під образом автора-оповідача, на думку І.Б. Роднянської, мається на увазі джерело того художнього слова, яке не можна віднести ні до персонажів, ні до оповідача.

В.В. Кожинів пропонує розглядати авторську позицію в формі голосу автора: „Мета дослідника полягає в тому, щоб визначити й аналітично виявити голос автора, що охоплює весь твір і навіть творчість письменника в цілому” [6, 26].

У вирішенні актуальної до сьогодні проблеми автора, як видно, немає одностайності. Поняття „автор” містить у своєму змісті два істотних протиріччя: між особистим і неособистим, між „людиною” й „суб’єктом творчості”. „З одного боку, – міркує С.С. Аверінцев, – творчість можлива тільки за умови включення у творчий акт особистості художника...; з іншого боку, загальнозначимість художнього твору зумовлена тим, що у творчому акті відбувається сприйняття глибоких позаособистих імпульсів...” [1, 28].

У творах автобіографічного плану автор виявляє себе як художньо втілений людський образ. Наприклад, в одному з розділів повісті В. Гайдарівський описує травневі події 1933 року, коли мав відбутися пленум донбасівської спілки письменників. Історичні факти підтверджуються реальними датами. Крім того, наводяться прізвища письменників того часу. Особлива увага приділяється постатям Григорія Баглюка та Миколи Хвильового, згадуються також Кость Гарасименко (прим. авт. Герасименко), Василь Торець, Фелікс Ковалевський. Зазначається, що „їх знають з виступів на літературних вечорах по клубах як пропагаторів української культури” [5, 104]. Не залишається осторонь і сам автор. У текст твору він вводить образ Василя Гайдамаки, ім’я та прізвище якого евфонічно подібні з авторськими. Таким чином виявляється подібність героя і автора. А для переконання реципієнтів у цій схожості наводяться автобіографічні деталі. Герой В.Гайдарівського – Василь Гайдамака – писав повість «Пугачівська рудня» про шахтарів. Тож це суттєвий доказ того, що автор подає себе у повісті як героя.

Але й у цьому випадку залишається актуальним питання про тотожність чи відмінність цього образу з „біографічним автором”. Реальна особистість письменника, що перебуває поза художнім твором, цілком адекватна і водночас неадекватна особистості автора-творця, який виявляється тільки у творі.

Проблема художнього діалогу автора та персонажа до сьогодні аналізувалася на основі усталеного погляду про цілісність, художню єдність літературного твору. Автор уявлявся тією організуючою силою, яка впорядковує, втілює, виражає емоційно-сміслову єдність твору, а персонаж розглядався як центр, навколо якого вибудовувався художній світ. Таке ціннісне ставлення до автора і персонажа відбиває характерне для ХХ ст. розуміння людини як головного об’єкта літератури.

Так М. Бахтін обґрунтовує, що здійснення естетичної події як цілісного явища можливе лише за наявності двох рівноправних учасників – автора і героя. Розглядаючи їх як „корелятивну пару”, дослідник визначає обов’язкове збереження автором ціннісної позиції

„позазнаходження” щодо свого героя. Лише за цієї умови можливе здійснення естетичної події, в якій автор та герой функціонують як рівнозначні одиниці, завершені єдності, цілісності. Коли гармонія діалогу автора та персонажа руйнується, завершується „естетична подія і починається етична” (памфлет, маніфест, звинувачувальна промова, схвалення або подяка, сповідь, молитва тощо); коли ж герой зникає, маємо „пізнавальну подію” (трактат, статтю, лекцію).

Таким чином, слід повість письменника розглядати як автобіографічний твір. Неоднозначний образ героя накладається на постать самого письменника, стиль його поведінки, мислення. Очевидно, буквальне ототожнення героя повісті „Спокута” з особистістю самого автора відбувається значною мірою завдяки введенню в оповідь реальних фактів із життя письменника (герой твору наділяється іменем письменника (Василь), твір героя Василя Гайдамаки має однойменну назву з романом першого періоду творчості письменника „Пугачівська рудня”).

Взаємозв’язок автора і персонажа як цілісних одиниць наразі вимагає доопрацювання, адже характерною ознакою сучасної літератури стає явище деперсоналізації, коли авторська особистість, цілісний образ героя літературного твору стираються, нівелюються.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверинцев С.С.* Автор // Краткая литературная энциклопедия. – М.: Сов. энцикл., 1978. – С. 28 – 30.
2. *Бахтин М.М.* Автор и герой в эстетической деятельности / М.М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – С. 9 – 191.
3. *Бахтин М.М.* Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин. – М.: Худ. лит, 1986. – 543 с.
4. *Виноградов В.В.* О теории художественной речи: учеб. пособ. для филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов / В.В. Виноградов. – М.: Высш. шк., 1971. – 240 с.
5. *Гайдарівський В.* Спокута: повість / Гайдарівський В. – Філядельфія, 1991. – 253 с.
6. *Кожин В.В.* Проблема автора и путь писателя. Литературно-теоретические исследования / В.В. Кожин. – М.: Наука, 1978. – С. 23 – 47.
7. *Корман Б.О.* Итоги и перспективы изучения проблемы автора // Страницы истории русской литературы. – М.: Наука, 1971. – С. 199 – 207.
8. *Одинцов В.В.* Стилистика текста / В.В. Одинцов. – М.: Наука, 1980. – 265 с.
9. *Роднянская И.Б.* Литературный энциклопедический словарь / И.Б. Роднянская. – М.: Сов. энцикл., 1987. – С. 13 – 14.
10. *Соколов А.Н.* Теория стиля / А.Н. Соколов. – М.: Искусство, 1968. – 223 с.
11. Теория литературы: учеб. пособ. для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений [в 2 т.] / под. ред. Н.Д. Тмарченко, В.И. Тюпа, С.И. Бройтман. – Т. 1. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика: – М.: ИЦ «Академия», 2004. – 512 с.
12. *Фуко М.* Що таке автор? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2002. – С. 598-616.
13. *Хализев В.Е.* Теория литературы: учебник / В.Е. Хализев [4-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высш. шк., 2005. – 405 с.

Аннотация

Татьяна Деревянко. Парадигма автор – герой в повести В. Гайдаривского „Искушение”.

В статье прослеживается связь автора и героя, выясняется авторская позиция в повести. Особое внимание уделяется функциям автора-творца в повести В.Гайдаривского „Искушение”.

Ключевые слова: автор, герой, биографический автор, „образ автора”, „автор-творец”, „автор-рассказчик”, „голос автора”, „автор-функция”.

Summary

Tetiana Derevianko. „Author – Hero” paradigm in story „Redemption” by V. Haydarivskiy.

The article studies the problem of author and character, the author’s position is investigated. Particular attention is paid to functions of the author and character in the novel „Redemption” by V. Haydarivskiy.

Key words: author, character, biographical author, „the image of the author”, „creator-author”, „author-narrator”, „voice of the author”, „author-function”.

УДК 821.161.2.09

Валентина Біляцька

кандидат філологічних наук, доцент,
Дніпропетровський національний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДУМИ «МАРУСЯ БОГУСЛАВКА»

У статті йдеться про історію дослідження народного епічного твору – думи «Маруся Богуславка» – одного з найбільш переспіваних у художній літературі завдяки драматизму й гострому психологізму образу героїні. Звернена увага на першовитоки думи та її інтерпретацію в українській літературі.

Ключові слова: дума, епос, жанр, інтерпретація, образ, Маруся Богуславка.

Роксолана, Маруся Чурай, Маруся Богуславка – улюблені й найзагадковіші жінки-легенди українців. І тому коли потрапляє до рук книга про когось із них, неодмінно звертаєшся до першоджерела – фольклорного твору як достовірного документа. Ще на початку ХХ століття К.Грушевська, розглядаючи питання історизму українських народних дум, писала, що існує багато переспівів, перекладів, різних досліджень дум, але вони переважно групуються «навколо чотирьох тем – Олексій Попович, Маруся Богуславка, Озовські брати, Самійло Кішка – се улюбленці дослідників нашого епосу» [4, с. 12].

З епічних жанрів українського фольклору думи є «вершиною епічної творчості» [14, с. 9], тому вони найбільше досліджувалися й інтерпретувалися. С. Томашівський зазначає, що на духовний розвиток українського народу великий вплив мали «наступ і оборона», що й